

O realistických a antirealistických tendenciách v ontológii predmetov¹

Martin Schmidt

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Abstract: The paper identifies basic requirements that should be answered by an object ontology. It sheds light on the two major approaches to objects – reductive and non-reductive – in order to expose their difficulties in satisfying those requirements. The aim of the paper is to uncover realistic and antirealistic tendencies in both approaches.

Keywords: objects, ontology, substratum theory, bundle theory, realism, antirealism.

Úvod

V stati Schmidt (2010) som obhajoval tézu, podľa ktorej tradičná metafyzika nedokáže ponúknuť zástancom vedeckého realizmu zaujímavú koncepciu predmetu. Nasledovala kritika z pera P. Voleka (2011), ktorá diagnostikovala môj pesimizmus len ako dôsledok prehnaného fyzikalizmu. V niečom s P. Volekom súhlasím (Schmidt 2011), ale to teraz nie je podstatné. Postupne som si začal uvedomovať, že v diskusii sa nám prelínajú dve odlišné doktríny, pričom nie je jasné, voči ktorej/v prospech ktorej argumentujeme. Hovorím o ontológii predmetov a predmetovej metafyzike. *Pod ontológiou predmetov rozumieme skúmanie konštitúcie jednotlivín. V texte rozdelíme tieto koncepcie na redukčné (ide najmä o teóriu zhlukov) a nereduktívne (najmä teória sub-*

¹ This work has been funded by *On What There Is: Varieties of Realism and Their Influence on Science-Religion Dialog*, sponsored by the Metanexus Institute on Religion and Science, with the generous support of the John Templeton Foundation, and by KEGA 012UMB-4/2011.

strátov). Pod *predmetovou metafyzikou* však mienim doktrínu, ktorá považuje *nezávislú jednotlivinu* (nech už je jej ontologická konštitúcia akákoľvek) za *základný stavebný prvok reality*. Predmety sú podľa tejto metafyziky primárne, ostatné kategórie im len sekundujú: Vlastnosti sú vlastnosťami *predmetov*; vzťahy sú vzťahmi medzi *predmetmi*; udalosti sú zmenami *predmetov* a takto by sme mohli pokračovať.² Pritom ide o dve rozdielne doktríny: Ontológia predmetov odpovedá na otázku, čím predmet je, predmetová metafyzika hovorí o vzťahu predmetov voči iným ontologickým kategóriám (napr. vlastnostiam, vzťahom a udalostiam). V diskusii s P. Volekom sa však tento rozdiel prehliada. Lenže on sa prehliada bežne, resp. nepoznám literatúru, ktorá by s touto distinkciou explicitne pracovala. Vysvetlení je viacero. Tradičné prístupy sa snažia vysvetliť ontologickú konštitúciu predmetu izolovane od iných kategórií. Predpokladom je teda ontologicky nezávislý predmet, ktorý je však rovnako predpokladom predmetovej metafyziky. Zrejme platí aj opak. Dôvod, prečo sa tradičné koncepcie predmetov koncentrujú na ontologicky izolovaný predmet, môže byť v tom, že ich autori vopred prioritu predmetov predpokladajú (t. j. predpokladajú predmetovú metafyziku) a ich ontologickou konštitúciou chcú tento predpoklad len potvrdiť. Veď uvážme, že dejiny metafyziky sú z veľkej miery dejinami predmetovej metafyziky. Alternatívne projekty sa ešte stále považujú za metafyzických exotov (napríklad metafyzický monizmus, holizmus, ale aj štrukturalizmus).

V texte preskúmate potenciál ontológie predmetov a predmetovej metafyziky bez akýchkoľvek fyzikalistických predpokladov (s výnimkou príkladov). Preukáže sa, že ontológie predmetov dokážu výrazne zvýšiť svoj potenciál, ak sa vymania z dosahu predmetovej metafyziky, t. j. ak odmietnu prioritizovanie predmetov na úkor iných ontologických kategórií. Cieľom je dokázať, že v ontológii predmetov nejestvuje zhoda o miere ich objektívnej a nezávislej existencie. Jednotlivé teórie siahajú od predmetového realizmu až k miernemu antirealizmu. Pod nálepku ontológie predmetov sa dokonca pestujú aj antirealistické prístupy. Tieto skutočnosti významne napomáhajú kritikom, ku ktorým sa osobne hlásim, podľa ktorých predmety (ako objektívne a nezávislé entity) vôbec nejestvujú.

² Za prototyp takejto metafyziky sa považuje Aristotelovo učenie o substancii, ku ktorému sa ešte dostaneme.

1 Čo má koncepcia predmetov vysvetliť?

Náš postup bude jednoduchý. Najprv vyberieme aspekty, ktorých objasnenie od ontológie predmetov očakávame. Potom prejdeme k reprezentatívnym koncepciám a vo svetle už vybraných aspektov posúdime ich potenciál. Čitateľa však musím upozorniť, že výber aspektov a samotných koncepcií nebude predmetom osobitnej argumentácie. Snahou bolo vybrať tie momenty, ktoré sa v súvislosti s predmetmi najviac diskutujú, a to isté platí aj o koncepciách, od ktorých očakávame odpovede. Ak by existovali objektívne kritériá výberu, určite by som ich využil, ale o žiadnych neviem. Rovnako som si vedomý, že niektoré aspekty explikácie pojmu „predmetovosti“ v príspevku chýbajú, no neobávam sa, že by mohli do následnej argumentácie vniesť niečo radikálne odlišné. To sa v príspevku postupne objasní. Takže čo očakávame od ontologickej koncepcie predmetu?

Aspekt A. V prvom rade vysvetlenie toho, čo robí predmet predmetom, resp. čo odlišuje predmety od iných ontologických kategórií (najmä od vlastností). Je až zarážajúce, aký problém toto vysvetlenie obhajcom predmetov spôsobuje. Ak trochu prebehneme výklad, problém je v tom, že v koncepciách predmetov prevládajú tzv. reduktívne teórie, ktoré, obrazne povedané, redukovujú predmety na niečo iné (najčastejšie je to redukcia na zhluk vlastností). To iné však už predmetom nemôže byť (inak by redukcia nebola redukciou), a preto každá reduktívna teória predmetov nevyhnutne obsahuje prekážku, ktorá jej objektívne bráni identifikovať to špecifické, čo robí predmet predmetom. Nereduktívny prístup, na druhej strane, v tomto ohľade nezlyhá. Otázna je však cena, ktorú za túto výhodu platí, ale k tomu sa rovnako dostaneme až neskôr.

Aspekt B. Ďalším aspektom, s ktorým si musí teória predmetov poradiť, je identita a identifikácia. Klasika je všeobecne známa: Predmety (jednotliviny), na rozdiel od univerzálií, charakterizuje jedinečný výskyt. Následne platí, že správna teória musí viesť vysvetliť, čo garantuje jedinečnosť predmetov, t. j. v čom spočíva ich neopakovateľná identita. Situácia sa veľmi skomplikovala nástupom fyziky elementárnych častíc. Ontologický štatút častíc pripomína predmety, ale s tým rozdielom, že postulát jedinečnosti už v ich prípade neplatí. Presnejšie, existuje viacero (numericky odlišných) častíc, ktoré sú však kvalitatívne nerozlišiteľné. Treba priznať, že s takouto možnosťou filozofia vôbec nepočítala. Napríklad podľa zákona identity nerozlišiteľných platí,

že kvalitatívna identita implikuje numerickú identitu. Lenže napríklad elektróny predstavujú jasný protipríklad, lebo v ich prípade nastáva kvalitatívna identita, nie však numerická identita – kvalitatívne nerozlišiteľných elektrónov je veľa.³ Pod tlakom týchto skutočností sa začínajú rozlišovať dve samostatné kategórie: predmety-jednotliviny a predmety-individuá.⁴ Pod predmetom-jednotlivinou rozumieme entitu, ktorá má (na rozdiel od univerzálií) konkrétny výskyt: Jej existencia začala v určitom čase na určitom mieste, pretrváva a nakoniec, v konkrétnom čase a na konkrétnom mieste, aj zaniká. V prípade predmetov-individuá dodáme, že ich výskyt a existencia sú jedinečné a neopakovateľné. Presnejšie, ak je X individuom, musí byť jednotlivinou a zároveň musí platiť, že nejestvuje žiadna iná jednotlivina, ktorá by bola Xom , t. j. ktorá by mala presne tie isté monadické kvality ako X . Čo sa tým presne mieni? Uvažujme o dvojacom type vlastností – tie, ktoré má predmet nezávisle od svojho aktuálneho stavu, a tie, o ktorých to neplatí. Príkladom prvého typu vlastností je napríklad elektrický náboj elektrónu a príkladom druhého typu je jeho aktuálna poloha. V prvom prípade ide o monadickú vlastnosť, v druhom o polyadickú, t. j. relačnú (poloha elektrónu je určená jeho vzťahom k časopriestoru).⁵ Ak testujeme, či je X individuom, tak zisťujeme, či jestvuje ešte iná jednotlivina, ktorá by mala presne tie isté monadické vlastnosti ako X , t. j. tie isté vlastnosti prvého typu. Ak by takáto jednotlivina existovala, X by nemohlo byť neopakovateľným individuom. Takže každé individuum je jednotlivinou, opak však neplatí. Predpokladom je, aby dobrá koncepcia predmetu pracovala bez ohľadu na to, či máme do činenia s predmetom ako jedinečným individuom, alebo len s predmetom-jednotlivinou. Ak je predmet individuom, potom budeme od teórie požadovať vysvetlenie aj toho, čo ho odlišuje od iných individuá (aká je jeho identita). Ak bude predmet len jednotlivinou, potom toto vysvetlenie nepožadujeme. Len

³ Táto diskusia je zmapovaná vo štvrtej kapitole v French - Krause (2006).

⁴ Aby sme výklad zbytočne nekomplikovali, v prípade predmetov uvažujeme len o kontinuantoch, t. j. o takých predmetoch, ktoré pretrvávajú v čase. Rovnako sa obmedzíme len na predmety v aktuálnom svete, čím vylúčime komplikácie, ktoré by nám spôsobili predmety v iných možných svetoch (najmä v súvislosti s práve skúmaným aspektom).

⁵ Vo filozofii sa vlastnosti nezávislé od stavu predmetu označujú ako „vnútorné“, „inherentné“, „esenciálne“ a pod. Vonkajšie vlastnosti, relačné a akcidentálne majú blízko k tým vlastnostiam, ktoré fyzika považuje za závislé od aktuálneho stavu systému, v ktorom sa daný predmet vyskytuje.

zdôrazním, že splnenie tejto úlohy je motivované najmä tým, že bežné predmety sú individuá a my chceme vedieť, čo presne ich jedinečnosť konštituuje. Ak v tomto ohľade koncepcia principiálne nefunguje, je to jej vážny nedostatok.

Z tohto dôvodu sa v príspevku vyhneme riešeniam, ktoré považujú identitu za primitívny, ďalej neanalyzovateľný koncept. Hovoríme o prístupoch, ktoré sa opierajú buď o existenciu individuovej vlastnosti (tzv. *primitive thisness*), alebo individuovej podstaty (*haecceita*), ktoré identitu a identifikáciu trivializujú.⁶ Na ilustráciu, skutočné vysvetlenie identity a identifikácie predmetu *X* sa nemôže opierať o existenciu jedinečnej vlastnosti „byť predmetom *X*“. To je triviálne a rovnako triviálnu odpoveď by sme dostali aj od zástancov individuových podstat. Rovnako sa vyhneme, ale z iných dôvodov, identite a re-identifikácii jedného a toho istého individua v rôznych časových okamihoch. Ide o rozsiahlu a komplikovanú tému, ktorej adekvátny rozbor, v spojitosti s hlavnou témou tohto textu, prekračuje rozsah state, a preto si ju nemôžeme dovoliť.⁷ Tým však zároveň priznávam, že výsledky nášho skúmania nemôžu byť absolutizované a to aj s ohľadom na to, že skúmané doktríny neprejdú testom identity v čase.

Aspekt C. Predmety plnia dve základné funkcie, ktoré musí teória dostatočne objasniť. Hovoríme o úlohe predmetov ako subjektov predikácie a s tým súvisiacou funkciou nositeľov vlastností a vzťahov. Aj napriek zjavnej súvislosti nedokážeme obe funkcie zredukovať na jednu. Skúmané koncepcie, z dôvodu rozdielnych prístupov k ontologickej konštitúcii predmetov, ponúknu viaceré vysvetlenia ukotvenia atribútov v predmetoch, pričom niektoré z nich majú problémy v jazykovej rovine. Inak povedané, jestvujú také ontologické koncepcie, ktoré uspokojuvito objasnia rolu predmetov ako nositeľov atribútov, ale zlyhávajú vo vzťahu k predikácii. Z tohto dôvodu musíme obe funkcie posudzovať osobitne. V tejto súvislosti by sme mali spomenúť aj funkciu predmetov ako jednotiacich elementov, ktorých úlohou je konštituovať relatívne stabilné celky. Ak by sme z nášho ontologického repertoáru

⁶ Kritický prehľad týchto a podobných prístupov je v Lowe (2003, 87).

⁷ Adekvátny prístup by si vyžadoval explikáciu spôsobov pretrvávania individuí v čase (tých je niekoľko) a ich aplikáciu na ontológiu predmetov. Špecifický problém by spôsobovalo pretrvávajúce štruktúry (v prípade štrukturalistického chápania predmetov). To sú však témy na samostatné štúdie.

predmety vyškrtli, podľa kritikov by sme nedokázali adekvátne objasniť, prečo vo svete jestvujú relatívne stabilné celky a nie len napríklad rozptýlené vlastnosti. Je všeobecne známe, že najmä reduktívne koncepcie túto funkciu dostatočne nevysvetľujú.

Netvrdím, že ide o vyčerpávajúci a detailný súhrn očakávaných aspektov ontológie predmetov, no verím, že pre naše momentálne ciele je postačujúci. Ako bolo avizované, druhým krokom nášho výkladu bude testovanie vybraných ontologických koncepcií predmetov a to na základe ich potenciálu vysvetliť diskutované aspekty A, B a C. Predtým si však musíme v spleti ontológií predmetov urobiť aspoň čiastočný poriadok.

2 Reduktívne a nereduktívne prístupy k predmetom

Začnime kľúčovým delením ontológií predmetov na reduktívne a nereduktívne. Len zopakujeme, že reduktívne prístupy redukujú predmety na inú ontologickú kategóriu, čo však predstavuje veľmi rizikovú stratégiu: Ide vôbec o teórie *predmetov*? Ontologická redukcia nie je zrejme nič iné ako ontologická eliminácia (Robinson 2009, časť 3.1). Ak redukujeme X na Y, tak, ontologicky povedané, existuje len Y. Ak teda redukujeme predmety na niečo iné, potom existuje to niečo iné (napr. vlastnosti), ale predmety strácame. To by reduktívne prístupy – ako teórie predmetov – úplne diskvalifikovalo, my však budeme od tohto rizika zatiaľ odhliadať. Aj tak je ale evidentné, že ideál ontológie predmetov je v nereduktívnych teóriách, lenže aj v ich prípade máme na výber. Na výber máme medzi nereduktívnymi teóriami, ktoré blokujú akúkoľvek ontologickú analýzu predmetu, a tie, ktoré analýzu umožňujú. Príkladom prvého typu je nominalizmus. Ten je voči predmetom nereduktívny (naopak, ostatné ontologické kategórie od predmetov závisia), no pojem predmetu považuje za primitívny, ďalej už neanalyzovateľný. V ontológii to znamená, že nominalistické predmety sú ontologicky jednoduché, neštruktúrované a teda diskusia o ich konštitúcii je bezpredmetná (Loux 1998, 94). Na strane druhej je tu napríklad teória substrátov. Tá vidí predmet dualisticky: kvalitatívne holý, neredukovateľný substrát (ten robí predmet predmetom) a vlastnosti. K detailom tejto koncepcie sa dostaneme, teraz je podstatné to, že jej konštituovanie predmetu hovorí o štruktúre, ktorú môžeme podrobiť – na rozdiel od nominalizmu – ďalšiemu skúmaniu. A teraz to podstatné: Nereduktívne objektové ontológie, ktoré neumožňujú ďalšiu

ontologickú analýzu predmetu, nás v texte zaujímať nebudú. Dôvod je v tom, že aspekty A, B a C, ktoré použijeme na testovanie úspešnosti jednotlivých ontológií, nedokážeme na tieto teórie korektne aplikovať. Podľa nich je kategória predmetu ontologicky neanalyzovateľná, lenže otázky ohľadom identity, vzťahu k vlastnostiam a pod. si vyžadujú pohľad do „vnútra“, čo napríklad nominalisti odmietnu. Netvrdím, že nominalizmus je z pohľadu objektivej ontológie stratený, tvrdím len to, že v našej diskusii nemá vzhľadom na jeho postoj k predmetom čo ponúknuť.

Najprv sa zameriame na nereduktívne teórie (samozrejme už len na tie, ktoré analýzu akceptujú), potom prejdeme k reduktívnym. V prvom prípade pôjde o rôzne verzie teórie substrátov, v druhom najmä o teórie zhlukov.

3 Nereduktívne ontológie

Prototypom nereduktívneho prístupu k predmetom je teória substrátov a prototypom teórie substrátov je lockeovská dualistická koncepcia:

Naša idea, ktorej dávame *všeobecné* meno *substancia*, je iba predpokladaným, ale neznámym nositeľom kvalít, o ktorých zisťujeme, že existujú. [...] Tohto nositeľa nazývame *substanciou*, čo v pravom zmysle slova v bežnej angličtine znamená to, „čo stojí pod“, alebo môže znamenať aj to, „čo podopiera“. (Locke 1983, 237-238)

Pod výrazom *substancia* sa mieni substrát, ktorý je kvalitatívne holý, a teda podľa Locka nepoznateľný. Spolu s ním je predmet konštituovaný aj vlastnosťami. Tie substrát buď exemplifikuje (ak sú vlastnosti univerzálne), alebo nesie (ak sú vlastnosti trópy⁸). Sám substrát však žiadne vnútorné (netriviálne) vlastnosti nemá. Na základe tejto charakteristiky môžeme do skupiny substrátov zaradiť aj také ontologické kategórie, akými sú holé jednotliviny a aj tzv. *thin particulars* (Robinson 2009, časť 3.2.2.). Úspechy a neúspechy celej koncepcie sú úspechmi a neúspechmi substrátov: Jedinečný substrát má zabezpečiť identitu

⁸ Trópy sú konkrétne časopriestorové výskyty vlastností, o ktorých platí kvalitatívna a aj numerická odlišnosť. Nepopierateľne pripomínajú viac jednotliviny ako univerzálne (Loux 1998, 79-80), čo môže byť zdrojom konceptuálnych nejasností (MacDonald 1998, 333). K trópom sa v texte ešte niekoľkokrát vrátíme.

a identifikáciu jednotliviny/individua ako celku; substrát má byť nositeľom vlastností; vďaka substrátu majú jestvovať relatívne stabilné celky a najmä, substráty sú radikálne odlišné od iných ontologických kategórií, a tak predstavujú predmet *per se*. Aká je však realita? Napriek deklarovanej jedinečnosti jestvujú pochybnosti o tom, či substráty rolu identifikátorov naozaj zvládnu (aspekt B). Nejestvuje totiž nič, čo by odlišilo jeden substrát od druhého (Mertz 2001, 113-117). Všetky substráty majú presne tie isté formálne (triviálne) vlastnosti (napr. byť jednotlivinou) a čo sa týka netriviálnych vlastností, v ich prípade sú na tom takisto rovnako: Nemajú ani jednu. Inak povedané, pomocou substrátov dokážeme vysvetliť štatút predmetov ako jednotlivín (lebo substráty sú jednotlivinami), no nedokážeme objasniť štatút tých predmetov, ktoré sú aj neopakovateľnými individuami (lebo substráty také evidentne nie sú). Nepochybne ide o paradoxný záver, lebo hlavným motívom teórie substrátov je presvedčenie, že konštitúcia predmetu založená výlučne na vlastnostiach-univerzáliách nedokáže individuáciu vysvetliť. Z tohto dôvodu musí predmet obsahovať aj nekvalitatívnu zložku a tou je údajne neopakovateľný substrát (Loux 1998, 107-108). Ak máme pravdu, potom toto riešenie nie je dobré. V určitom zmysle je však problematické aj vysvetlenie toho, čo robí predmet predmetom (aspekt A). Táto teória to vysvetľuje prítomnosťou substrátu. O ňom však vieme len to, čo je dané v jeho pojme, t. j. v súhrne triviálnych, formálnych vlastností. Inak o substrátoch nič iné nevieme: Nevstupujú do žiadnych kauzálnych interakcií a nevyvolávajú zmeny, ktoré by nám umožňovali substráty, priamo alebo nepriamo, skúmať. Inertné substráty sú v predmete stratené, nepridávajú mu vôbec nič, pričom aj povaha predmetu je určená výlučne jeho vlastnosťami (nie substrátom). Preto aj Locke hovorí o substráte ako o principiálne nepoznateľnom komponente. Je teda na zváženie, či chce ontológia predmetov založiť svoju centrálnu kategóriu na tak problematickej entite. Súhrnom platí, že teória substrátov čiastočne zlyhá v prípade aspektu B a na aspekt A odpovedá problematcky. Aspekt C sa zdá byť obsiahnutý adekvátne. Nepoznám literatúru, ktorá by závažným spôsobom spochybnila úlohu substrátov pri stabilizácii predmetov, predikcii a v ich funkcii nositeľov vlastností. Tým sa však potenciál teórie nevyčerpáva.

Jestvujú minimálne dva spôsoby, ako ju vylepšiť, a oba prichádzajú z ne-predmetových metafyzík, t. j. od tých metafyzík, ktoré odmietajú prioritovať predmety na úkor iných ontologických kategórií. Prvou je použitie spinozovskej tézy o ontologickej neoddeliteľnosti atribútov

od substrátu, druhá možnosť má korene v štrukturalistickej metafyzike.⁹ Pilierom spinozovskej koncepcie je princíp ontologickej neoddeliteľnosti predmetov od modov (Heil 2003, 172-173), t. j. substrátov od vlastností a vzťahov. Oddeliť substrát od vlastností a vzťahov je možné, podľa tohto prístupu, len konceptuálne, a nie ontologicky. Teraz nechcem polemizovať s tým, čo si pod týmto princípom presne predstaviť, pouvažujme len o tom, čo by na teórii substrátov zmenil. V prvom rade by ju zbavil špekulatívnych entít a to preto, lebo základnou ontologickou jednotkou nového prístupu už nebude izolovaný substrát, ale substrát spolu s vlastnosťami. Takýto celok už má potenciál vstupovať do kauzálnych interakcií, vyvolávať zmeny a tým byť poznateľný. Problém je však v tom, že téza o neoddeliteľnosti modov automaticky vyúsťuje do extrémneho monizmu. Tomuto som sa venoval pri inej príležitosti (Schmidt 2010, 649) a preto len veľmi stručne. Ak pod modmi rozumieme aj vzťahy (čo podľa spinozovcov musíme), potom téza o ich ontologickej neoddeliteľnosti od substrátov automaticky zväzuje jeden substrát s tými substrátmi, s ktorými je bezprostredne spojený, a tak začnú tvoriť vzájomne prepojený celok. Lenže aj tieto ďalšie substráty sú spojené s inými substrátmi atď., až kým sa nezastavíme pri existencii jedného jediného celku, ktorý monisti označujú výrazom *Jedno*. Výsledkom je veľmi revizionistická metafyzika s viacerými nedostatkami (Schmidt 2010, 649-650). Oveľa prijateľnejšie vylepšenie spočíva v spojení teórie substrátov s niektorými prvkami štrukturalistickej metafyziky, konkrétne s tézou o kontextuálnom charaktere identity a identifikácie (Esfeld – Lam 2011, 152). Štrukturalisti odmietnu identitu na úrovni izolovaných predmetov, t. j. nezávisle od ich postavenia, úloh a vzťahov v systéme. Podľa nich nemá žiadny izolovaný predmet (ak čosi také vôbec jestvuje) presne určené kritériá identity a identifikácie, lebo tie nadobudne až výskytom v systéme. Identita je tak závislá od externých faktorov, čo však teórii substrátov prináša elegantné riešenie: Hoci sú substráty vnútorne nerozlíšiteľné, ich postavenie v systéme je jedinečné a práve tým sa zabezpečí ich individuácia. Ak by sme teda obetovali vnútornú identitu predmetu v prospech kontextuálnej,

⁹ Monizmus, vrátane Spinozovho monizmu, je asi najstaršou a pravdepodobne aj najdiskutovanejšou doktrínou (mierne) antirealistického prístupu k predmetom. Štrukturalizmus je radikálnejší, ten prioritizuje vzťahy (Esfeld – Lam, 2011, časť 8.2).

čo však predmetová metafyzika odmieta¹⁰, aj teória substrátov by dokázala úspešne vysvetliť aspekt B.¹¹

Pod pojem nereduktívneho prístupu k predmetom sme zaradili tie koncepcie, ktoré pracujú s kategóriou neredukovateľného substrátu. Spája ich neproblematické vysvetlenie C, jedna z verzií (štrukturalistická) dokonca odpovedá aj na B. Problém ostáva s A, ktorého objasnenie sa spolieha na postulát špekulatívnej entity (náprava v podobe spinovského princípu je vzhľadom na hroziaci monizmus riskantná).

4 Reduktívne teórie

Reduktívne prístupy k predmetom predstavujú ešte pestrejšiu plejádu koncepcií ako nereduktívne. Jedna z najstarších reductívnych koncepcií je aristotelovská koncepcia substancie. Substancia ako jednotlivina je hlavným stavebným prvkom reality, no zároveň podlieha redukcií na látku a formu.¹² Ak sa presunieme v čase, dnes sa vážne diskutuje o veľmi radikálnej redukcií, podľa ktorej predmet vzniká distribúciou (fundamentálnych) vlastností na časopriestorové body, resp. oblasti (Campbell 1990, 130). Podľa tohto prístupu je časopriestorový bod predmetom *per se*: Bod je pravým subjektom predikácie, on zabezpečuje individuáciu distribuovaných vlastností, on je garantom existencie stabilných celkov a pod. Ide o veľmi ekonomickú koncepciu, ktorá si trúfne odpovedať na naše aspekty B a C, no ako každý reprezentant reductívneho prístupu k predmetom, ani tento návrh nedokáže objasniť aspekt A (lebo predmety redukuje na iný druh entít). To isté platí aj o redukcií predmetov na vlastnosti, t. j. o teórii zhlukov. Jej sa budeme venovať podrobnejšie. Dôvody sú jednoduché. Hoci je redukcia predmetov na časopriestorové body veľmi zaujímavá a provokatívna, z pohľadu metafyziky ostane len na okraji záujmu (Simons 1994, 370). No a v prípade Aristotela je situácia veľmi komplikovaná. Na jednej strane je tu spomenutá redukcia na látku a formu a na strane

¹⁰ Lebo by sa tým narušilo výsadné postavenie predmetov, keďže by ich identita závisela od vzťahov.

¹¹ Ani štrukturalistický prístup k identite a identifikácii nie je ideálny (Ainsworth 2011). Zlyhá vtedy, ak postavenie predmetu nie je jedinečné, napr. v prípade, ak sa vyskytuje v symetrickej štruktúre.

¹² Kritická diskusia o Aristotelovej ontológii jednotlivín je v Robinson (2009, časť 2.2.2).

druhej nereduktívna ontológia tzv. fundamentálnych jednotlivín, akými sú napríklad živé bytosti a osoby (Loux 1998, 117-118; 129, pozn. 28). Riešenie tohto a ďalších protirečení v Aristotelovej metafyzike však prekračuje rámec nášho príspevku, a preto aj z tohto dôvodu ostávame len pri teórii zhlukov.

Podľa nej je predmet fúziou vlastností, t. j. vzťah vlastnosti k predmetu je vzťahom časti k celku. Žiadna iná zložka okrem vlastností predmet už nekonštituuje. Do radov zástancov patria D. Hume, A. J. Ayer, ale aj B. Russell (hoci len v neskoršom období). Teória je veľmi flexibilná a disponuje širokým manévrovacím priestorom. Zhluky môžu byť tvorené univerzáliami, trópami alebo ich kombináciou. Zhluk môže byť štruktúrovaný na pevné (esenciálne) jadro vlastností a na vlastnosti, ktoré sú v zhluku len náhodne, a rovnako jestvuje aj viacero riešení toho, čo spája vlastnosti do celku. Ide o tradičné témy teórie zhlukov, ktoré nás budú zaujímať len okrajovo.¹³ Teraz sa vráťme k našim aspektom A, B a C. O aspekte A sme už v kontexte reduktívnych prístupov hovorili. Ak redukuje predmety na ontologicky inú kategóriu, tak atribút predmetovosti sotva objasníme. Môžeme len doplniť, že azda jedinou možnou odpoveďou teórie zhlukov je tá, že v prípade predmetov máme do činenia so špecifickou skupinou vlastností a to tých, ktoré sú časťami zhlukov. Nie každá vlastnosť je časťou zhluku a to by malo odlišovať predmety (ako zhluky vlastností) od bežných vlastností. Najčastejšie sa uvažuje o kauzálnych interakciách medzi vlastnosťami, ktorých výsledkom by mali byť relatívne stabilné celky/predmety. Isteže, takéto odpovede nie sú uspokojujúce. Ved' atribút „byť časťou zhluku“ je opäť len vlastnosťou (vlastnosťou druhého rádu) a kauzálne interakcie sotva stotožníme s predmetmi *per se*. Situácia sa komplikuje aj tým, že zástancovia teórie nedávajú jednoznačnú odpoveď ohľadom tvorby zhlukov (Loux 1998, 99; Cleve 1985, 266-267; Simons 1994, 369) a aj z tohto dôvodu nedokážeme teóriu adekvátne posúdiť. Teórie zhlukov majú nedostatky aj v prípade aspektu B. Ak jednotliviny tvoria zhluky univerzálií, tak automaticky jestvuje možnosť existencie ich duplikátov – kvalitatívne identických, ale numericky odlišných predmetov.¹⁴ V prípade ne-individuá, akými sú napr. elektróny, je všetko v poriadku. Ak však zvažujeme individuá, situácia sa mení. Teória zhlukov sa môže oprieť len o kvalitatívnu odlišnosť (napr. o existenciu jedinečnej

¹³ Ich kritický výklad je v Cleve (1985, 266-268).

¹⁴ Substráty mali presne tomu zabrániť.

vlastnosti v danom zhluku/predmete), čo je však v prípade univerzálií problematická odpoveď: Ved' univerzálie sú preto univerzáliami, lebo ich môžu exemplifikovať *viaceré* predmety. Zástancovia však vidia záchrana v nahradení univerzálií trópami, t. j. jedinečnými výskytmi vlastností v čase a v priestore.¹⁵ Keďže trópy sú skôr jednotliviny-individuá ako univerzálie (Loux 1998, 80), ich výskyt v zhlukoch/predmetoch by mal zablockovať existenciu duplikátov, a tak umožniť ich identifikáciu a odlíšenie od iných (hoci aj veľmi podobných) zhlukov/predmetov. Tým by mohla aj táto teória odpovedať na aspekt B. To, či ide o uspokojivú odpoveď, je iná vec. Ved' problém ohľadom neopakovateľnej individuality predmetu sa len presunul na problém neopakovateľnosti trópov, čo je rovnako predmetom rozsiahlej diskusie (Loux 1998, 80). Situácia by sa zlepšila, ak by sme podobne ako v prípade substrátov neuvažovali o identite „zvnútra“ predmetu, ale z pohľadu jeho vzťahov, úloh a postavenia v systéme, t. j. štrukturalisticky. Po tejto zmene by bola možná dokonca aj individuácia elektrónov (a to bez pomoci kontroverzných trópov): Hoci v ich prípade ide o zhluky tých istých monadických vlastností (ten istý náboj, pokojová hmotnosť atď.), odlišujú sa vzájomnými vzťahmi. Ide o spomenutú dichotómiu tých vlastností, ktoré nezávisia od stavu predmetu, a tých, ktoré závisia (napr. relatívna poloha a hybnosť). A sú to vlastnosti druhého typu, ktoré nám pri identifikácii inak kvalitatívne neodlíšiteľných predmetov pomôžu, hoci neštrukturalistická metafyzika je tradične zahľadená do vlastností prvého typu (a preto nedokáže v prípade kvalitatívne identických entít adekvátne reagovať).

V prípade aspektu C sa vynárajú ďalšie problémy. Už sme uviedli, že predmet/zhluk je nositeľom vlastností v zmysle vzťahu časti k celku. Ako však vysvetliť úlohu zhluku v predikácii? Ide o často diskutovaný problém. Postavenie vlastností ako konštituentov zhluku automaticky spôsobí, že pripísanie vlastnosti zhluku musí byť buď triviálne pravdivé (ak je daná vlastnosť naozaj prvkom v zhluku), alebo triviálne nepravdivé (ak v zhluku nie je). To núti obhajcov hľadať pevné, esenciálne jadro zhluku a náhodnú perifériu, ktorá by umožňovala aj netriviálnu predikáciu (Cleve 1985, 267; Simons 1994, 376-378). Toto vylepšenie by eliminovalo aj ďalší nedostatok. Predmety vznikajú fúziou

¹⁵ Podľa teórie trópov sú dva výskyty akokoľvek podobných vlastností, napr. jedného a toho istého odtieňa červenej, nevyhnutne numericky odlišné (Loux 1998, 80), t. j. predstavujú dve rozdielne entity.

vlastností čo znamená, že akákoľvek zmena na úrovni vlastností spôsobuje zánik pôvodného zhluku a vznik nového. Ide o jednu z foriem tzv. mereologického esencializmu (Loux 1998, 226), podľa ktorého je identita predmetu konštituovaná výlučne jeho pravými časťami. Ak sa ich nejaká zmena dotkne, predmet automaticky zaniká. Tento nešťastný dôsledok je možné blokovať tým, že zmena sa týka výlučne okrajových, akcidentálnych vlastností a nie esenciálneho jadra. Až zmena na úrovni jadra vlastností by vyvolala zánik pôvodného predmetu a vznik nového. V kontexte aspektu C je problematickým miestom aj objasnenie dôvodu, prečo niektoré vlastnosti tvoria stabilné zhľuky (predmety), ale tejto téme sme sa venovali v súvislosti s aspektom A.

Záverom môžeme konštatovať, že teória zhľukov, ako hlavný reprezentant redukcionistického prístupu k predmetom, dokáže čiastočne objasniť aspekty B a C, ale aj to len za určitých okolností: Zhľuky musia byť buď konštituované neopakovateľnými trópmi, alebo musíme prejsť k štrukturalistickému chápaniu identity. Osobne sa prikláňam k druhej možnosti. Rovnako je nevyhnutná (z viacerých dôvodov) štruktúracia zhľuku na pevné jadro a akcidentálnu perifériu. Samozrejme, aspekt A ostáva bez vysvetlenia.

5 Substráty, zhľuky a predmetová metafyzika

Bez príklonu k naturalistickej a fyzikalistickej metafyzike (s výnimkou príkladov) sme zistili, že reduktívne a aj nereduktívne prístupy k predmetom, v ich klasických podobách, majú vážne nedostatky. Tie však dokážu relatívne úspešne eliminovať, ak sa vzdajú predmetovej metafyziky, t. j. ak odmietnu prioritu predmetov na úkor iných ontologických kategórií. Je však prekvapením, že hlavný reprezentant nereduktívneho prístupu (teória substrátov) obstál lepšie než jeho reduktívny rival, hoci práve substráty bývajú terčom oveľa ostrejšej kritiky. Substráty bezproblémovo vysvetľujú stabilitu predmetov rovnako aj ich spojenie s vlastnosťami a väčší problém nevyvolávajú ani v súvislosti s predikáciou (aspekt C). V prípade identity stačí zavedenie štruktúralného prístupu (aspekt B), pričom substráty majú dokonca aj potenciál vysvetliť odlišnosť predmetov od iných kategórií (aspekt A). V poslednom prípade však teória platí privysokú daň, ktorou je ontologický záväzok voči pasívnej, kauzálne neaktívnej entite. Ak však dokážeme akceptovať monizmus, ani toto nemusí byť problém (vďaka postulátu neoddeliteľnosti substrátov od atribútov), čím sa teória sub-

strátov stáva priam ideálnou ontológiou predmetov. Pravdou však je, že obe vylepšenia nemôžu fungovať v rámci jednej teórie a to preto, lebo monisti považujú vzťahy za zdanlivé (akceptujú jedine vzťahy *Jedného* k sebe samému), zatiaľ čo v štrukturalistickej metafyzike sú fundamentálne. Teória zhlukov ťahá evidentne za kratší koniec. V prvom rade nedokáže reagovať na aspekt A a s tým súvisí aj nejasná odpoveď ohľadom stability zhlukov/predmetov (aspekt C). Aby sa teória vyhla ďalším problémom v kontexte aspektu C (najmä s predikáciou a s úlohou predmetu ako nositeľa vlastností), zhluky by mali byť štruktúrované na pevné jadro a na náhodnú perifériu. Rovnako ako v prípade substrátov je potrebná aj akceptácia kontextuálnej identity (aspekt B), čím aj táto teória opúšťa rámec predmetovej metafyziky. Podstatné je, že žiadna iná teória predmetov nás už nemôže prekvapiť. Buď bude neredukcionistická, alebo bude redukcionistická. Prvý tábor je realistický, lebo verí v existenciu „predmetovosti“, ktorá je zásadne odlišná od iných ontologických kategórií. Skúmali sme substráty, ktorých hlavným problémom je kauzálna nečinnosť. Kauzálna interakcia je totiž, v našom svete, garantovaná vlastnosťami popri prípade vzťahmi, no tie nemôžu byť súčasťou nereduktívneho prístupu k predmetom. Preto sa zdá, že neredukcionistický tábor je odsúdený explikovať predmetovosť len pomocou neaktívnych a nepoznateľných entít, keďže kauzálne aktívne entity (vlastnosti a vzťahy) nemôžu byť jeho súčasťou. To je ale odstrašujúca perspektíva. No a redukcionisti predmety až tak vážne neberú (nahrádzajú ich, redukujú ich), a preto ich môžeme smelo označiť za, minimálne, miernych antirealistov.

Z predošlých riadkov je zrejme, že predmetová metafyzika je v porovnaní s ontológiou predmetov v ešte horšej pozícii: Nedokáže adekvátne objasniť svoju kľúčovú kategóriu. Priorizuje predmety, no prioritovanie sa negatívne odrazí v tom, že nedokáže ponúknuť ich vhodnú ontológiu. Paradoxne ju dokážu ponúknuť tie doktríny, ktoré ontologickú prioritu predmetov odmietajú. Takže si musíme vybrať: Buď chceme mať dobrú ontológiu predmetov, alebo predmetovú metafyziku. Nemôžeme mať oboje, čo potvrdzuje myšlienku z úvodu textu, že tradičné spájanie predmetovej ontológie s predmetovou metafyzikou je chybné. Môže byť však predmetová metafyzika úspešná, ak nepracuje s dobrou ontológiou predmetu? Odpoveď by mala byť negatívna, čo odhaľuje vážne napätie vo vnútri predmetovej metafyziky. Iný druh pochybností sprevádza aj ontológiu predmetov. Pokúsím sa to objasniť. V prípade reduktívnych a aj nereduktívnych teórií sme začali ich

klasickou formuláciou, identifikovali ich tradičné problémy a nakoniec sme ponúkli vylepšenia, a to aj za cenu spájania rôznych metafyzických pozícií (menovite štrukturalizmu a monizmu). Výsledkom boli viac-menej úspešne fungujúce koncepcie. Niečo v nich však nesedí. Je evidentné, že vylepšenia sme navrhovali *ad hoc*, len preto, aby teórie *konceptuálne* reflektovali ten alebo onen aspekt ontológie predmetov (aspekty A, B a C). Napríklad štrukturalistické kritériá identity a identifikácie sme uprednostnili len preto, že ich dokážeme aplikovať aj v prípade vnútorne neodlíšiteľných predmetov. Potom však dokážeme povedať len to, že náš návrh je konceptuálne prijateľný a nič viac. To je však veľmi málo: My nechceme vedieť, ktoré ontológie predmetov sú konceptuálne možné, *my chceme vedieť, akú ontológiu/ontológiu jednotliviny majú*. Na to je potrebné ontológiu otvoriť a vystaviť ju aj impulzom z externého prostredia, aby sme zistili, čo z konceptuálne možného je aj reálne. Analytická metafyzika, ako súčasť analytickej filozofie, stávla, aspoň vo svojich začiatkoch, na jazyk a jazykovú analýzu. V tomto duchu mi P. Volek (2011, 367) navrhol, aby som sa na predmety pozeral z pohľadu prirodzeného jazyka a to konkrétne v podobe Strawsonovho projektu deskriptívnej metafyziky. Tento návrh chápem tak, že prirodzený jazyk by mal rozhodnúť, ktoré z konceptuálne možných ontológií predmetov sú tie reálne. V Schmidt (2011) som dokazoval, že takáto zmena v porovnaní s jazykom vedy nič zásadné neprinesie, no teraz prichádzam s ešte radikálnejšou odpoveďou: Jazyková analýza ako arbiter ontologických koncepcií vedie k predmetovému antirealizmu. Pritom je jedno, či hovoríme o jazyku vedy alebo o prirodzenom jazyku. Zvážme Volekov návrh. Strawson vidí predmety najmä ako stabilizátory konceptuálnych schém (Strawson 1997, 66), čím sa však stávajú bytostne závislé od jazyka a konceptov. Toto nie je postoj predmetového realistu. Realista nemôže argumentovať v prospech existencie predmetov na základe toho, že ich potrebuje náš jazyk. Súčasťou realizmu je predsa presvedčenie o ich objektívnej a na jazyku nezávislej existencii. Ak sme zástancov reduktívnych teórií predmetov označili za miernych antirealistov, tak Strawsona musíme označiť za radikálneho antirealistu.¹⁶ Pritom jeho antirealistická pozícia nie je výsledkom voľ-

¹⁶ Tým naznačujem potenciálne protirečenie vo Volekovom texte: V argumentácii v prospech existencie predmetov predkladá ich antirealistické chápanie. Uvedomujem si však, že precízna formulácia by si vyžadovala oveľa detailnejšiu analýzu, do ktorej sa v tomto príspevku nebudeme púšťať.

by *konkrétneho* jazyka, ale jazykovej orientácie ako takej. Takže cesta pre serióznu ontológiu predmetov tadiaľto nevedie. Čitateľ už presne vie, kam mierim: Dobrá a realistická ontológia jednotlivín, ak je niečo také vôbec možné, nemôže ostať len pri apriórnych – konceptuálnych či jazykových – úvahách.

Záver

Bez náležitej dávky naturalizmu a fyzikalizmu vyústi ontológia predmetov buď do apriórnych špekulácií, alebo do antirealistického postoja. Ani jedna z týchto možností nie je z pohľadu predmetového realizmu akceptovateľná. Vráťme sa k identite a identifikácii v rámci teórie zhlukov. Zástancovia zhlukov hľadajú odpoveď aj v neopakovateľných trópoch. Tento návrh však ostane len konceptuálnym trikom, pokiaľ sa nepresvedčíme, že svet naozaj funguje tak, že vlastnosti a vzťahy sú trópy. Takýto dôkaz však zatiaľ nemáme. V úplne inom svetle je štrukturalistická individuácia. V jej prípade sa o dôkazoch už uvažovať dá (napr. holistické správanie tzv. silne korelovaných častíc), a preto nepredstavuje ani jazykový, a ani konceptuálny konštrukt. Samozrejme, môžeme sa mýliť. Ved' holizmus a na ňom založený štrukturalizmus môžu byť spochybnené a budúca metafyzika – podobne ako fyzika – sa bude musieť s touto zmenou vyrovnávať. Takže fyzikalizmus a naturalizmus nie sú v žiadnom prípade zárukou pravdy. Podobne je možné uvažovať aj o delení zhuku na esenciálne jadro a akcidentálnu perifériu, pričom jadro by tvorili vlastnosti nezávislé od stavu systému, perifériu vlastnosti, ktoré od stavu systému závislé sú. Fyzika toto delenie už úspešne používa, čo dáva štruktúracii predmetu silnú a hlavne nezávislú motiváciu. V podobnom duchu sa na teóriu zhlukov pozerá napr. P. Simons (1994, 378-382). On sa rovnako dovoľáva testovania konceptuálne možných ontológií (špeciálne teórie zhlukov) na základe miery ich korešpondencie s fyzikálnymi teóriami. Pre úplnosť treba dodať, že úloha testovania je skôr negatívna: Vylúčiť neadekvátne a neudržateľné ontológie. Druhou stranou mince je však skutočnosť, že fyzikalizmus nie je veľkým priateľom predmetov. Čím viac sa dostávame k fundamentálnej úrovni reality (napr. kvantová teória), tým máme väčší problém predmety nájsť. Takže ani tadiaľto cesta k predmetom nevedie a ja som ich – pre sympatie k fyzikalizmu – aj odmietol (2010). Dokážem však pochopiť aj menej radikálne riešenie. Ktoré? Malo by ísť o ontológiu, ktorá dokáže eliminovať bezbrehé (jazykové a konceptu-

álne) špekulácie, zároveň nemôže ašpirovať na fundamentálne vysvetlenia, no akceptuje predmety. Myslím si, že rozumné pozadie takýchto ontológií by sme našli napr. v biológii a v chémii, t. j. v pomerne silných disciplínach, ktoré predmety (zatiaľ) neeliminujú. To je však téma na iný príspevok.

Katedra filozofie
Fakulta humanitných vied
Univerzita Mateja Bela
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
Slovenská republika
martin.schmidt@umb.sk

Literatúra

- AINSWORTH, P. (2011): Ontic Structural Realism and the Principle of the Identity of Indiscernibles. *Erkenntnis* 75, 67-84.
- CAMPBELL, C. (1990): *Abstract Particulars*. Oxford: Basil Blackwell.
- CLEVE, J. (1985): Three Versions of the Bundle Theory. In: Laurence, S. – Macdonald, C. (eds.) (1998): *Contemporary Readings in the Foundations of Metaphysics*. Oxford: Basil Blackwell, 264-274.
- ESFELD, M. – LAM, V. (2011): Ontic Structural Realism as a Metaphysics of Objects. In: Bokulich, P. – Bokulich, A. (eds.): *Scientific Structuralism*. Dordrecht: Springer, 143-159.
- FRENCH, S – KRAUSE, D. (2006): *Identity in Physics: A Historical, Philosophical, and Formal Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- HEIL, J. (2003): *From an Ontological Point of View*. Oxford: Oxford University Press.
- LOCKE, J. (1983): *Rozprava o ľudskom rozume*. Bratislava: Pravda.
- LOUX, J. M. (1998): *Metaphysics. A Contemporary Introduction*. London: Routledge.
- LOWE, E. J. (2003): Individuation. In: Loux, M. J. – Zimmerman, D. W. (eds.) (2003): *The Oxford Handbook of Metaphysics*. Oxford: Oxford University Press, 75-95.
- MACDONALD, C. (1998): Tropes and Other Things. In: Laurence, S. – Macdonald, C. (eds.) (1998): *Contemporary Readings in the Foundations of Metaphysics*. Oxford: Basil Blackwell, 365-384.
- MERTZ, D. W. (2001): Individuation and Instance Ontology. *Australasian Journal of Philosophy* 79, 45-61.
- ROBINSON, H. (2009): Substance. In: Zalta, E. N. (ed.): *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné: <http://plato.stanford.edu/entries/substance/>

- SCHMIDT, M. (2010): Predmety, kauzalita a vedecký realizmus. *Filozofia* 65, č. 7, 643-651.
- SCHMIDT, M. (2011): Je analýza jazyka metafyzikou? *Filozofia* 66, č. 4, 374-378.
- SIMONS, P. (1994): Particulars in Particular Clothing: Three Trope Theories of Substance. In: Laurence, S. – Macdonald, C. (eds.) (1998): *Contemporary Readings in the Foundations of Metaphysics*. Oxford: Basil Blackwell, 365-384.
- STRAWSON, P. F. (1997): *Individuá: esej o deskriptívnej metafyzike*. Bratislava: Iris.
- VOLEK, P. (2011): Predmety ako substancie. *Filozofia* 66, č. 4, 367-373.